

A JAPÁN HANGUTÁNZÓ, HANGFESTŐ SZAVAK ÉS A MŰFORDÍTÁS

SZÉKÁCS ANNA

SZÉKÁCS Anna 1985 ősztől tanít japán nyelvet a Külkereskedelmi Főiskolán, jelenleg docensi beosztásban. Tanítás-módszertani és nyelvészeti cikkei jelentek meg. 1991-től az MTA Világgazdasági Intézetnek Japán, Kelet-és Délkelet-Ázsiai Kutató Központjában 3 évig "Japán nyelv, kultúra és civilizáció" címmel tanfolyamot vezetett, és 94-től szerkeszti a "Mai magyar Japanológia" című bulletint.



Mit nevezünk hangutánzó, hangulatfestő szavaknak?

A hangutánzó szavak, mint nevük is mutatja: hangot, hangokat utánoznak. A természetben létrejövő hanghatásokat, állati és emberi hangokat, zörejeket a nyelv a maga eszközeivel "lekottázza", hangsorra alakítja. Természetesen minden nyelv a rendelkezésére álló hangzókészletből gazdálkodik, így az egyes nyelvekben ugyan annak a természeti hangnak, zörejnek más és más nyelvi (hangutánzó) megfelelője lehet. (A keletkező hangsor az adott nyelv fonetikai és más nyelvi szabályainak is függvénye.) Ilyen, szoros értelemben vett hangot utánzószavak a magyar nyelvben a **ropog, locsog, dörren, kukurikú.**

A hangulatfestő szavak nem hangokat, hanghatásokat utánoznak, hanem hanggal "festenek", egy adott hangsorral egy adott hangulatot fejeznek ki. Vagyis: a nyelv egy megfelelő hangulatú hangsorral érzékeltet egy olyan jelenséget, eseményt, mely nem "hangos", többnyire mozgást vagy állapotot fejez ki. Ilyen szavaink a **kuporog, kacsint, piszkál.** A hangulatfestő szavakat hangfestőknek is nevezik. A hangfestő szavak között több olyan is van, melynek mai jelentése csak a mozgásra, állapotra utal (pl. **pottyán, didereg**), de eredeti jelentésében nem a mozgás, hanem annak hanghatása érvényesült.

A hangutánzó, hangulatfestő szavakra a "kifejező szavak" elnevezést is használják, utalván arra, hogy ezek a szavak nyelvünk egy különös, önálló részét alkotják. A szakirodalom az onomatopoiia kifejezést is alkalmazza a kifejező szavakra.

A kifejező szavak csoportosítása a japán nyelvben a nyelvi lehetőségek okán- talán még részletesebb, pontosabb, mint a magyar nyelvben.

A hangutánzószavakat két csoportra bontják: élőlények hangját (ember, állat) utánzó szavakra, és élettelen tárgyak által keltett zajokat, zörejeket utánzó szavakra. A japán elnevezésben: **gi sei go, gi** az utánzást, **sei** az emberi hangot, **go** a szót jelenti: 'ember-(állat-) hangutánzó szó'. (Például: **giseigo** a **kusu-kusu warau** 'kuncogva nevet'; **kun-kun** 'burukkol ' (a galamb).) A **gi on go**-ban, a

középső **on** szó jelenti a tárgyak okozta hangot, zörejt, így kapjuk a 'zörejutánzó szó' kifejezést. (Például: **bari** 'reccsen!'; **kan-kan** 'kong'.)

A japán nyelv az élők, élettelen dolgok, a természet változásait, jelenségeit, mozgását, növekedését megjelenítő kifejezéseket **gi tai go**-nak nevezi. A **tai** szó itt helyzetet, látszatot jelent. Ez az elnevezés a magyar hangfestő szónak felel meg. (Például: **kemuri ga entotsu kara moku-moku deru** 'a kéményből gomolyog a füst': **moku-moku** 'gomolyog')

A műfordítás és az írás

A műfordítás egy adott nyelven készült írott mű áthangszerelése egy másik nyelvre ugyancsak írásos formában. Az áthangszerelés, vagyis a fordítás milyensége, minősége nem kizárólag a tartalmi megfeleléstől, egyezéstől függ, a formai megoldások, vagy hogy a zenei hasonlatnál maradjunk a hangszerek megszólalásának módja, sorrendje, hangszíne, hangereje mind, mind a kivitelezés, a megvalósítás egységéhez tartozik.

Mivel írott műfajról van szó a formai keretet, melyben a szöveg életre kel az íráskép adja. Azonos írástípust használó nyelvek esetében is okozhat a fordítás eme szempontja fejtörést, ha például kalligrammákról van szó, vagy egyszerűen csak a különleges tipografikus megjelenés is része a műalkotásnak. Megnö a jelentősége e problémának két teljesen eltérő jellegű írást használó nyelv fordítása során. A latin betűs magyar és a kínai írásjegyeket kétféle szótagírással ötvöző japán nyelvről kell szót ejtenünk. Vizsgáljuk meg, mit is jelent a japán írás, mint esztétikai minőség, mely utánozhatatlanul beépül a műalkotásba!

A japánok a kínai írás átvétele után létrehoztak két "saját" írást: a katakanát a VIII. század folyamán és a hiraganát a IX. században. Mindkettő szótagírás. A japán nyelvben a szótagok száma nem túl nagy, és a szerkezetük is egyszerű: (1) csak magánhangzó, (2) mássalhangzó és magánhangzó, (3) bármelyik után jöhet egy -n.

Elveiben a két kana-írás megegyezik, formáját tekintve azonban a katakana szögletesebb, sarkosabb, geometrikusabb, míg a hiragana gömbölydedebb, hajlékonyabb, lágy vonalvezetésű női írás.

Mindkét kana-írás sajátossága, hogy a zöngés mássalhangzóval kezdődő szótagokra nincs külön írásjegy, hanem a megfelelő zöngétlen pár jobb felső sarkához kerül melléjkel. A melléjkel lehet **nigori**: ”, vagy **maru**: °. A **nigori** zöngésítést jelent, és a **ka, sa, ta, ha** sorokból hozza létre a ga, za, da, ba sorokat. A **maru** segítségével a **ha** sorból **pa** sor lesz.

A mai japán írásban együtt él a kanji, a kanák és a latin betű. A fogalomszavakat (főnév, melléknév, ige) többnyire kanjival, a ragozó részeket, a partikulákat, a névmásokat, a határozószókat hiraganával, és a nem kínai, koreai eredetű jövevényszavakat, valamint a külföldi neveket katakanával írják. Újabb egyre elterjedtebb, hogy a külföldi személyneveket meghagyják latin betűs formájukban.

Az írásrendszer e sokrétősége már önmagában is módot ad a sokszínű, változatos felhasználásra. De nemcsak az írásmódok kombinációja, hanem az egyes elemek megjelenésének, képi valóságának esztétikuma is lehet kifejező erő. Nem véletlen, hogy mind a kínaiak, mind - tőlük tanulva - a japánok napjainkban is űzik a kalligráfia művészetét. Ez a fajta "szépírás" az íráskép adta esztétikai lehetőséget (vonalvezetés módja, ecsethasználat, vonalritmus, sötét-világos ellentét, stb.) a gondolattal egygyéjűvé hozza létre a műalkotást. Így válhatott a japánok mindennapi életének szerves részévé a **kakemono**, vagyis a falitekerces, melyen rendszerint néhány írásjegy áll klasszikus érvényű képi megfogalmazásban.

A japán emberek viszonya az íráshoz más, mint azt mi európaiak megszoktuk a saját gyakorlatunkban. Már az egész kis gyermekeket úgy szoktatják az íráshoz-olvasáshoz, hogy kedves, színes, tipográfiával készített, nekik szóló kiadványokat. Később, az iskolában ők maguk is tanulhatnak kalligráfiát. Felnőtt korban pedig nem ritka az a hivatalnok, munkás, vagy háziasszony aki eljár gyakorolni a szépírást. Az írás és az írástudó Japánban megbecsülésnek örvend, talán azért is, mert tapasztalatból tudják, hogy az írás ismeretének megszerzése sok fáradozással jár.

Az írás képi ábrázoló erejének felhasználása tehát nem újkeletű a japán művészetben. Jelentősége elért a művészet világán túl az irodalom kommersz ágához, a képregényhez is. A japán képregény-irodalom jelentősége igen nagy. Minden korosztálynak készül képregény (**manga**), és nem csak gyenge színvonalú művek, vagy divatos gyermeksorozatok, hanem a japán és a világtörténelmet bemutató sorozatoktól a népmeséken át a Genji regényéig mindent "mangásítottak". Az országban mindenki mangát olvas, felnőtt és gyermek egyaránt. Óriási tehát a lehetőség a tipográfia terén, az alkalmazott írásjegyek számát, fajtáját tekintve. Hiszen így a gyermek szeme előtt van az a kanji is, amit még nem tanult, de amit mégis el tud olvasni, mert hiraganával fölérírják az olvasatot.

A hangutánzó, hangfestő szavak fordítása a képregényekben.

A képregényekben rengeteg a hangutánzó, hangfestő szó a zajok, zörejek kifejezésére, a mozgás érzékeltetésére, vagy kitalált szereplők hangjának ábrázolására. Ezek a hangutánzóval, hangfestővel kifejezett jellegzetes hangok karaktermeghatározók, egyediséget kölcsönöznek a figurának. A hangutánzó, hangfestő szavakat általában hiraganával írják, de van lehetőség arra is, hogy adott esetben katakanát használnak.

Az írásmód kiválasztásában a hangzás és a látvány összhangja dönt. Vagyis kialakulhat a hangszimbolika mintájára egyfajta "hang-kép szimbolika": a kemény hangzású kattanással, koppanással, csattanással kapcsolatos szavakat a sarkosabb, szögletesebb katakanával, míg a ragacsos, tapadós, nedves kifejezéseket a lágyabb hiraganával írják. Persze ez kontextustól függően változhat, sőt a tipográfia a meghatározott alakú hiraganát és katakanát is

formálhatja, torzíthatja: nyújtottabbá, kerekébbé, laposabbá, kisebbé, nagyobbá stb. téve ezáltal alkalmazkodva a kifejezendő, megjelenítendő szöveghez.

Az onomatopoiikus szavakra jellemző, hogy a hangalak és jelentése között kapcsolat érezhető. A japán nyelvben bizonyos körülmények között ez a kapcsolat kiegészülhet avval, hogy a hangalak és az azt képviselő írásjegyek halmaza, valamint egyes esetekben a jelentés és az írásjegyek halmaza között is érzékelhetővé válik valamilyen kapcsolat. Példát a képregényekben találunk. Íme egy jellegzetes kép:

A képen zuhog az eső. A zuhogás, az erős eső hangutánzó szava a japán nyelvben a **za-za**. Ez leírható hiraganával: ザーザー vagy katakanával: ザーザー .

A képregényben a katakanás alak szerepel mégpedig úgy, hogy az írásjegyek az esőt ábrázolják a tipográfia segítségével: az eső esésének irányába dőlnek, megnyúlnak és a nigorizáló mellékjel is az esőcsepp szerepét tölti be. A **za-za** alakból a jobb ritmus, és a hatásosabb képi megfogalmazás kedvéért **zaza**,

ザ
ザ
tehát lesz.

Itt meg kell állnunk egy pillanatra, hogy rávilágítsunk a japán írás további lehetőségére. A japánok hagyományosan főlülről lefelé, jobbról balra haladva írnak.

Ugyanakkor ma már használják a vízszintes írásmódot is (balról jobbra haladva), sőt pl. a képregényekben, újságokban keverhetik is kettőt. Így aztán határtalan a lehetőség az írásjegyek megfelelő és kifejező elhelyezésére egy adott képen belül.

Visszatérve az eső ábrázolásához, a képen a **zaza** felülről lefelé ザ alakban
ザ

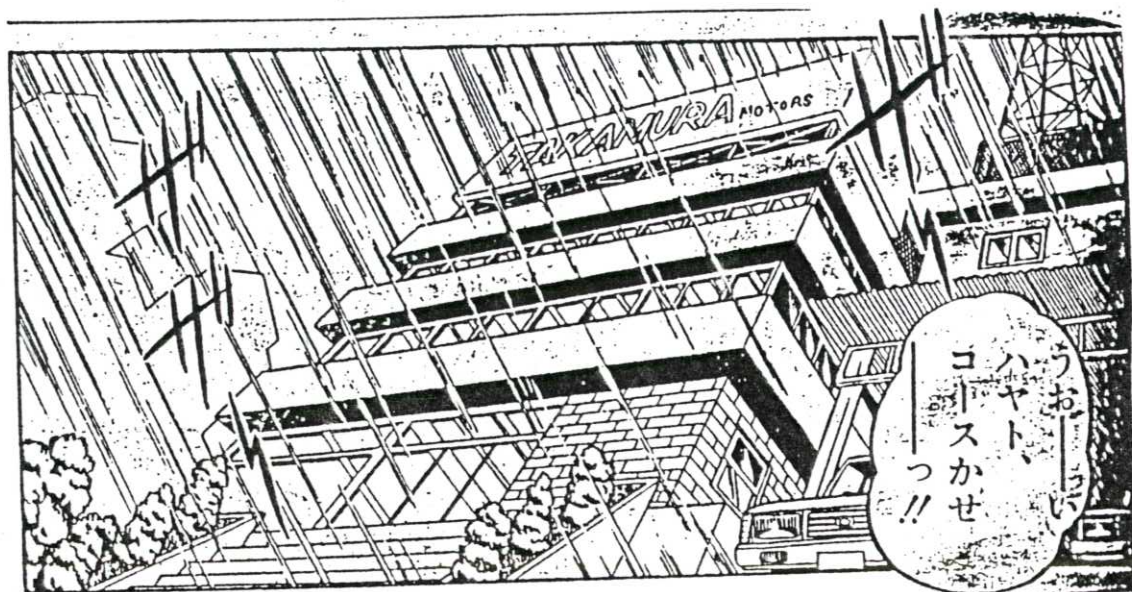
szerepel, majd megismétlődik még egyszer, az eső dőlésszögét követve. A magánhangzó megnyúlását jelző függőleges vonalat a képen megtörve ábrázolták, mintegy sugallva az asszociáció lehetőségét: a megtört vonal nem más, mint egy villám.

Tehát a képi megfogalmazás az írásképet is a jelentés megerősítésére, a hangalak hanghatásának fokozására használta fel.

Onomatopoiia és műfordítás - egy haiku tükrében

A hangutánzó, hangfestő szavak fordítása az írás problematikáján túl is kínál vizsgálódásra méltó anyagot. Nem árt például körüljárni a kultúra szerepét a fordításban. A japán kultúra, többek között a sok évszázados elzártság miatt igen speciális, az európai kultúrától sok tekintetben eltérő fejlődést mutat. Ez a különbözőség lehet tárgyiasult formájú (más az építkezési kultúra, más a viselet), de megnyilvánulhat a viselkedés, a kommunikáció terén is. A tárgyi eltéréseket

A 260. oldal ábrája:



előidézhette a klíma mássága, a földrajzi adottság (szűk helyen kell sok embernek megférnie) és persze jelentősége van az eltérő vallásnak is (1. viselkedés). A japán nyelvben alkalmazott nagy számú hangfestő és hangutánzó szó pontosan tükrözi ezt a jellegzetes japán kultúrát.

Nézzünk először egy általános példát! A klíma eltéréséből adódik a párás, nedves, ragadós, tapadós minőséget, hangulatot tükröző hangfestő szavak óriási mennyisége (**neba-neba** 'ragacsos felület', **nuru-nuru** 'zsíros olajos felület', **beta-beta** 'nedvesen tapadó, ragadó felület', **jime-jime** 'nedves, párás felület', **mun-mun** 'fojtott meleg levegőtlen hely'). Ezeket a kifejezéseket kizárólag hangfestő szavakkal visszaadni magyarul szinte lehetetlen, inkább csak körülírni lehet őket.

A japán viselkedés és kommunikáció egyik fő jellegzetessége az eltérő szóhasználat férfiak és nők esetében. Valójában a "szóhasználat" helyett inkább eltérő stílusú alakok, eltérő udvariassági szintű alakok használatáról beszélhetünk. Vagyis a japán nyelv például a nevetés ábrázolásakor nem csupán annak intenzitását, milyenségét képes bemutatni, hanem különbséget tesz női és férfi nevetés között is (**hohoho** 'női nevetés', **kusu-kusu** 'somolyog' inkább női nevetés, **hahaha** 'férfinevetés', **gera-gera** 'röhög' inkább férfinevetés). A nevetés esetében persze a magyar nyelvben is érezhetünk férfi, női, jelleget, például a **röhög**, **kacag** szavaknál, mégsem mondhatjuk, hogy férfinevetés, vagy női nevetés volna. Az eltérések tárgyi formájához tartozik a hagyományos japán építkezésből fakadó másság, vagyis például az ajtó nyitás-csukás problémaköre. Míg Európában az ajtót úgy becsapjuk, hogy **csattan** (a modern japán házakban **battan** 'ajtóbecsapás hangja'), addig a hagyományos építésű japán házakban az ajtót behúzzák vagy eltolják, és a hangja a **su**.

Mindez lefordítható, csak arra kell figyelni, hogy az adott hangutánzó, hangfestő szó milyen körülmények között és minek a kifejezésére szólal meg.

A műfordítás leginkább erőt próbáló műfaja a költészet. Mivel a versekben nagy előszeretettel használnak hangutánzó, hangfestő kifejezéseket, érdemes próbát tennünk egy haikuval.

Íme a vizsgálandó vers (melynek ismert magyar fordítása nincs):

yuki no sui sha
havas vizimalom

potton kotori
pottyán kattan

mo yamuka
már meg/eláll-e

A fordítandó szöveg egyértelmű részei az alany és annak jelzője: **yuki no suisha** 'havas vizimalom', esetleg 'hőfödte vizimalom', valamint a **mo** 'már' szó. A

két hangutánzó szó (határozók) és az ige állítmány okoz fejtörést. A **potton** 'pottyán, esik, toccsan' jelentésű, ha vízről lenne szó lehetne akár 'cseppen' is mivel egyszeri, mozzanatos értelmű, de itt hóról, vagy legalábbis vizses hóról van szó. A 'pottyán' értelmezhető úgy, hogy a mozgás kezdeti fázisát ábrázolja, míg a 'toccsan' a japán **potton**-nak megfelelően a befejező, azaz a leérkező stádiumot fejezi ki. A másik hangutánzó szó a **kotori** 'kattan, zökken' jelentéssel a malomkerék fordulását, annak kattanó, zökkenő hangját adja vissza. Fontos tudnunk, hogy itt is egyszeri hangról van szó, és nem túl erőteljes hanghatásról. Nehézséget okoz, hogy a magyarban mindkét esetben az **-n** mozzanatos képzős alak adódik, míg a japán az **-n** és a **-ri** végű alakokat használja egymás után. További problémát jelent az ige értelmezése: a **yamu** ige 'eláll, megáll, leáll' értelmű is lehet. Vagyis vonatkozhat a vizimalomra (megáll a kerék mozgása), de utalhat a hóesésre is (eláll a havazás). Ha a verset filmen kellene megjeleníteni, a képsor egy havas vizimalom látványával indulna, majd a kamera a lassan forduló kereket mutatja, a forduló kerékről a rátapadt hó a vízbe toccsan, miközben a kerék megnyikordul.

Az értelmezési nehézségeken túl meg kell birkóznunk a szótagszám kötöttségével (17 szótag, lehetőség szerint 5-7-5-ös bontásban), valamint a szórend adta kötöttséggel. Első megközelítésben az 5-7-5-ös bontással még várjunk.

1. Hófödte vizimalom fordul, kattan, hó hull tán el is áll.
2. Hófödte vizimalom, hó toccsan, kerék kattan tán megáll.
3. Hófödte vizimalom nyikordul, hó toccsan, tán már eláll.

A szótagszám mindhárom variációban egyezik, de értelmezés szempontjából az első és a harmadik megoldás az igét a havazásra vonatkoztatja, míg a másodikban a kerék megállásáról van szó. Ugyanakkor a második variáció az, amely a japán hangutánzók sorrendjét a magyarban képes visszaadni. A harmadik verzióban a sorrenddel ugyan baj van, de a **nyirkordul** szó használata szerencsésebb a **kattan** szóénál, mert három szótagos, mint a japán szó, mozzanatos is és még hangzóállományában, hangrendileg is hasonlít (**k, o, r, i**). Az 5-7-5-ös bontást megkísérelve rá kell jönnünk, hogy a filmes ábrázolás első képe, vagyis a nyitókép havas vizimalma csak a második helyre, tehát a második sorba kerülhet, lévén hét szótagú.

Nézzük tehát a sorokra bontott haikut a két értelmezés szerint!

1. Hó hull - nyikordul
hófödte vizimalom -
tán már el is áll.
2. Loccsan, nyikordul
hófödte vizimalom,
tán már meg is áll.

A haiku fordítás problematikáját, egyénre szabott megfogalmazásait, a költői szabadság mértékét mutatja be Vihar Judit készülő válogatása is, mely magyar költők haiku fordításait gyűjti csokorba oly módon, hogy egy versnek több fordítótól közli fordítását.